

LA NOUVELLE SODOME (1)

Նոր Սողոմոնը, Պ. Ֆազիկի համար, Կ. Պոլսին է, Պ. Ֆազիկի Սողոմոն կ'անուանեն Պոլսը ոչ միայն որովհետեւ այնտեղ ալ տեսած է տեքստիլեան այն ախարի որ աստուածաշնչական վաղեմի քաղաքին անունովը կը յորջորջուի, այլ եւ որովհետեւ հոս ալ ինչպէս հին Սողոմոնին մէջ, բաց ի այլ մոյուսիներէն՝ կը փռուին բոլոր քաղաքական խախտումները, հոգեկան բոլոր ապականութիւնները որոնք կը ծնին ինկած ընկերութիւններու աղբիւսէն. Պ. Ֆազիկ Սողոմոնին հետ կը նոյնացնէ Պոլսը ուրիշ տեսակետով մըն ալ, այն է որ կը քաղձայ Պոլսը (ինչպէս ցոյց կուտայ իր վկային վերջին գլխուն քննարկն պատկերներն մէջ) փրճակուած տեսնել հրակէջ կորչելու բաղդին, որուն տեսնելով դատապարտուեցաւ բուն Սողոմոնը Ննովային կողմէն — սա միակ տարբերութեամբ որ եւնովայական ցատու մը հին Սողոմոնն ուրիշ բան չգտնէ բայց եթէ մոխրակոյտ մը եւ ամօթալից անուն մը, մինչ Պ. Ֆազիկի սքրու-մըտութիւնը ի՞նչ ուղէ որ Նոր Սողոմոնին վաւաստակներն յառնէ մարգուած ու վերանորոգուած, ազատ, առողջ ու զեղեցիկ Ռիւզանդիոն մը:

Պ. Ֆազիկ երեք շորս տարի ապրած է Պոլսոյ մէջ, ճանչցած է զայն իր շահեկան ու յատկանշական կողմերովը, այնտեղ է գտնուած՝ հայկական տաղանայի միջոցին, եւ իստ ամօտէն ծանօթ է նիւթին որուն վրայ կը խօսի Բոսնի մը տարի առաջ, արդէն այդ նիւթին վրայ հրատարակած էր դիւք մը՝ Ալյոսթուան Թուրքերը տնտեսութեամբ, որուն մէջ Կ. Պոլսոյ (մասնաւոր թուրք պատմական գասակարգերու) բարբերուն բոլոր աղանդութիւնն ի վեր ջանացած էր հանել՝ լեղի հեգնութեան օճով մը, որուն ենթարկուած էին նաեւ՝ ու իրաւամբ՝

կարգ մը հայ տիպարներ ալ, ցեղով հայ, բայց դատարարութեամբ ու հոգւով՝ Տաճկէն աւելի տաճիկ - այդ հատորին մէջ, որ զուանքի եւ զայրոյթի պոթիկում մըն էր՝ փոռութեան կուտակումի մը հանդէպ առողջութեան ու զեղեցիկութեան ծարաւ հողի մը կողմէն արծակուած, հայ տարին էր նորէն որ դրողին կը ներշնչէր համակրանքի քանի որ հազուադէպ տղերք որ դրքին մէջ կը գտնուէին, Պ. Ֆազիկ դնաճատած էր այդ ճահիճին մէջ մասնաւոր ու բարոյական առողջութիւն պահպանել կրցած հայ անհատներու գոյութեան հրաշքը: Այս նոր հատորին մէջ, Պ. Ֆազիկ ուզած է մեծ համայնականերով մը նկարել արեւնոտ տիպի չեղակոյցը որ Պոլսին է Նիւթին հոյակապ է. զբաւի քանի մը մասերուն մէջ Պ. Ֆազիկ յաղթած է հասնել նիւթին բարձրութեանը: Ամբողջութեամբ համար՝ դժբաղդաբար շնորք կրնար միեւնոյն բանն ըսել Գործը անհաւասար է, ուսեղ եւ խորին հատուածներու քով՝ թիւթեւ կատականքի աւելորդ կտորներ կան հոն, ու շատ մըն ալ էջեր երկրորդական ու անպէտ մանրամասնութիւններով խճողուած: Երբեմն նոյն իսկ երկայն չեղումներ նիւթէն (ինչպէս Ռուսիոյ պաշտօնական շրջանակներուն յատկացուած դուխը) որոնք կը գանգաղցնեն վէպին ընթացքը եւ անոր միտ թիւնը կը քայքայեն, կը կարծենք նաեւ թէ Պ. Ֆազիկ չափաւոր ծանրացած է տեղային անկումներու նկարագրութեան վրայ: Պոլսոյ յարգերուն պատկերը գծել ուղղող մը պարտաւոր է անշուշտ աքննել զպիւր մասնաւորութիւններն իսկ երեւան հանել. ու ես չեմ որ պիտի խրտչիմ ճշմարտութեան մօրէ՝ մերկ յայտարարութեամբ. բայց Պ. Ֆազիկ ինքն ինքն զուարթաւ: Պոլսոյ յարգերուն զարեւելի կողմերը պէտք եղածն չատ աւելի տեսարանի վրայ զննելով, ինչ որ գործին առողջութեանը վնասելու չափ յառաջ կ'երթայ մերթ, Մեղադրելի կէտ մըն ալ այն է որ Պ. Ֆազիկ, չլատանալով Սօւլթանին եւ իր գործակիցներուն իրական ոգիները, զարեւելութեաններն ու ծիծաղելիութիւնները նոյնութեամբ պատկերացնել, մտացածին ու չափազանցեալ մօրու-թիւններն ու հրէշութիւններն անոնց վերա-

(1) Այս գիրքը, որուն գոյքը զարգարուած է մեր տաղանդաւոր հայրենակից Պ. Ա. Այաթեանի մէջ ուղարկուած գնաղորութեամբ, հրատարակուած է Ambert et Cie առան ձեռքով, 25 rue Lauriston. Գին 3 ֆ. 50

գրելու պէտքը ստեղծ է . կ'ըմբոսնիմ վիպա-
տանին չափազանցելու , ստեղծելու իրա-
ւունքը՝ երբ նիւթը ինքնին ազգատ է կամ
ածգոյն . լայց հոս՝ նիւթը արդէն շատ ճոխ
է , շատ յատկանշական , ինքնին՝ աւելի հզօր
ու ինքնատիւ քան ինչ որ Շէքսպիր մը՝ իր
երեւակայութիւնամբ պիտի չկարենար գտնել .
Պ. Յաղիի երեւակայութեան ու քմայքին տալով
շատ մեծ քաժին մը , ալլալայ է իր հերոսնե-
րուն նկարագրելը՝ որ իրականին մէջ աւելի
քստմենիկ է , մինչ իր ներկայացման մէջ՝ ա-
րուեստական , անքանկան , մերթ յայտնապէս
անճիշդ տարբերու յաւելումով՝ անկենդան ու
տակար է դարձած . Պ. Յաղիի Համիսը իր վաշ-
տագութեան մէջ Հոռոմայեցի կարգ մը կայա-
րերու և գեղարուեստական անդթութեանց և
ձշաւմը ցոյց կուտայ . մինչ յայտնի է որ Նի-
արդի վագրը հետու է գեղադրական ոեւէ
մատուցութիւն խառնել իր դանձական ա-
րարքներու , որոնք իր անձին պաճապնու-
մէն , իրեն սպառնացող թշնամիներուն քննու-
մէն ուրիշ նպատակ չունին . Ահհուհապէս
անխընտրելի պիտի ըլլար նկարել այդ հո-
գեմունքութիւնը իր ճամբարտ գոյնին մէջ ,
այնքան գոեհիկ որքան վայրագ :

Ուրիշ քննադատելի կէտերէն մին՝ հատու-
րին մէջ՝ զլիսուր դերակատարին , Անիմի ,
նկարագրին է : Այդ հիւսյ ստորին դասա-
կարգի զաւակ եղող եւ սաննադորմելի սը-
պիտութեան , ամենալիցուկ բարբել ծլած
սիպարը , առնկնալով և սաննախայտառակ
միջոցներու զիմելով՝ կը յաջողի ամենաբարձր
պաշտօններու հասնել , եւ ասի անկարելի ըլ-
լալէ հետու է Պոլսոյ մէջ . բայց աւելին կայ ,
եւ հոս է որ անճամբարանանութիւնը կը
սկսի . Անիմ , որ վէպին առաջին մասին մէջ
աղտոտութիւն մըն է պարզապէս եւ տարա-
մերժաբար , երկրորդ մասին մէջ յանկարծ կը
յայտնուի ամենախորին մտաւ թեմար միտք մը
եւ պաշտօն զիգեցելութեամբ հողի աք , եւ
ինքն իսկ է որ Աուլմանը զահլնկէջ ընելու
նպատակաւ լարուած զաւին մէջ՝ զրքին վեր-
ջը՝ ամենակարեւոր դերը կը խաղայ ի նպատ-
ագատութեան դատին , տիպարը անկապակից
է , անտրամաբանական , ծայրայեղօրէն քմա-

ծին , հետեւաբար եւ անկենդան :

Պ. Յաղի չեչտուած ձգտում մը ցոյց կուտայ
այս հատորին մէջ զարմանելու թուրք ցեղին
հանդիպ այն բացարձակ ու անվերապահ ար-
համարհանքն ու զգուհանքը զոր յայտնած է իր
առաջին հատորին մէջ , եւ այս զարմանումը
ջանքը այնքան անհամեմատական է իրականու-
թեան հետ , որքան նախկին գլուհանքին բա-
ցարձակութիւնը անհամաձայն է զուտ ճշմար-
տութեան հետ : Քիչ Նիւթ կայ որուն վրայ
այնքան զժուար ըլլալ վերջնական արդարու-
թեամբ եւ ճշմարտութեամբ կարծիք յայտնել
որքան թուրք ցեղին նկարագրին սահմանու-
մը : շատ մը Աւրուպացիներ ամէն յատկու-
թիւններով օժտուած նկատած են թուրքը ,
զան պարկեշտ , ուղղաբար , վեհանմէն , թոշ-
լատու , արդարաւէր , քաջ տեսած են . ուրիշ-
ներ զայն նկատած են իբրեւ . ամէն ազնու-
թիւնէ զուրկ զապան մը , զաղիր ու . վայրագ :
Այս երկու պարզական անտուժիւններէն եւ
ոչ մին թերեւ կը ներկայացնէ ամբողջական
ճշմարտութիւն . ամենէն անշաշու , ամենէն
անկողմնական ու ճշրիտ վերլուծում մը այն է
զոր մեր անմոռանալի Տիգրան Ներկայը ասու-
իւ հոյակապ Պուրքիան կրնա՞յ ապրիլ՝ ու-
սումնասիրութեան մէջ . հոն , թուրքը կ'երե-
ւայ նախ՝ բարոյական ինչպէս աստիճան ու-
ժեղ յատկութիւններով օժտուած , կրօնական
խնդիրներու մէջ միշտ լայն ընարդակա-
նութեամբ մը վարուող , եւ փառքի մոլեռան-
ցող . եթէ փոխանակ մահմետականութեան
կողմը հակելու , քրիստոնէութիւնը ընդունել
թուրքը , — ինչ որ քիչ անացած է որ կատա-
րուէր , — արդի քաղաքակրթութեան ամենէն
զօրեղ գործիքներէն մին պիտի դառնար ապա-
հովապէս . բայց մահմետականութեան յարելով
եւ թաղուելով անոր մէջ , կուրցաւ . եւ կապ-
կըպուհեաւ անով , անանապաւ՝ վայելաւու-
լութեամբը զոր այդ կրօնքը կը բարոյէր , ու
եւրոպական քաղաքակրթութեան , նոյն իսկ
դիտութեան եւ գեղարուեստին իր միտքը փակ
պահեց՝ այն միակ պատճառով որ անոնք գիտա-
վուչ չի հնարքներէն , ծժժ զարուէն մէջ եւ-
րոպական կրթութիւն . ստացած եւ անկեղծօրէն

և ևրոպականացած քանի մը Թուրքեր՝ Քէչիտ փաշայի պէս՝ փորձեցին այդ պատուարը փլուցնել, որպէս զի Թուրքը՝ իր կանդ առած ազգի զօրութիւնը թողուր ու ևրոպական քաղաքակրթութեան ընթացքին հետեւելով՝ իրեն սպառնացող կոյրտ սակն իրկու էր. բայց այդ քանի մը — շատ սակաւ թիւ — վերանորոգելիներէն աւելի, և ևրոպական թնդանօթներն էին որ մտցուցին Տաճկաստանի մէջ արեւմտեան քաղաքակրթութենէն մաս մը. այնքանը որքան անհրաժեշտ էր և ևրոպային մտցնել այնտեղ՝ իր իսկական շահերուն համար։ Մինչև ցարդ՝ Թուրքը կը մնայ՝ ամենաստուար մեծամասնութեամբ՝ նոյն հոգեկան, մտաւոր վիճակին մէջ, կաշկանդող կոծքի մը փերի. նոյն իսկ «երիտասարդ թուրք» կոչուածներուն մէջ, այնքան քիչ են որ եւրոպական լայն իմաստով ըմբռնեն երկրին վերանորոգման պէտքը, զայն իրականացնելու համար հարկ եղած անհրաժեշտ գործողութիւնը։ Այնքան թիչ են — կարելի է ըսել բնաւ չկայ այդպիսի տիպար մը — այն Թուրքերը որ ըմբռնեն թէ մինչև որ Օսմանեան պետութեան վեհապետը չհրաժարի իսլամիստութենէն եւ յանձն չառնէ ըլլալ «աշխարհական» պետ մը. Օսմանեան պետութեան բոլոր բնակիչներուն սահմանադրական վեհապետը, մինչև այդ օրը ոչ մէկ իրական վերանորոգում, ոչ մէկ հիմնական բարեփոխութիւն չի կրնար տեղի ունենալ Տաճկաստանի մէջ, որովհետեւ այդ պայմանով միայն Թուրքը՝ կրօնական կազմակերպութենէն հեռանալով՝ ազգային կազմակերպութիւն մը պիտի սկսի ունենալ, եւ այդ պայմանով միայն պետութեան մասնատական եւ ոչ-մասնատական տարրերուն միջեւ իրական հաւասարութիւն պիտի հաստատուի, ինչ որ միայն կրնայ այդ պետութիւնը դարձնել ճշմարտապէս քաղաքակրթ, ապրելու եւ յառաջդիմելու կարող ընկերական կազմակերպութիւն մը։ Այսպէս մտածող Թուրքեր չկան, ու չկան նաեւ արդի քառսին բարձման համար հերոսական ճիգեր ընելու կարողութիւն ցոյց տուող Թուրքեր, իրենց ազգատականները մեծ մասամբ կը շատանան և ևրոպայի

մէջ թերթեր հրատարակելով, Պ. Ֆադի այս բոլորը նկատի չէ ունեցած, երբ քնարեղական խանգաղառութեամբ մը կը տարփողէ Թուրք նկարագրին յատկութիւնները, երբ կ'երգէ թուրք հոգիին վերականգնացումը, երբ կը նկարագրէ օլլադաական թուրքերու աշխական, լուրջ, ուժեղ գործունէութիւնը եւ Սյոք բոլորը՝ զգրագրաբար՝ Պ. Ֆադիի բրեւակալութեանը եւ բարի կամեցողութեանը արդիւնք են քան իրականութեան համապատասխան իրողութիւններ։ Վէպին վերջնութիւնը գլուխը, ուր կը տեսնենք և ևրոպային գաղտնի Պոլիս գացած «Իրիտասարդ Թուրքեր», որոնք Պոլսեցի թուրք գործիչներու եւ երկու եւրոպացի թրքասէրներու հետ, Իսկիւտարի գերեզմաննոցին մէջ զիշեր ատեն կը խմբուին՝ դերագոյն դաւը սարքելու համար, պարզ եւ բազանք մըն են, ճշմարտութեան հետ շատ յիշ համաձայն. և ևրոպայէն Պոլիս դարձող Թուրք ազատականները Իսկիւտարի գերեզմաննոցին մէջ զաւսարքելէն բոլորովին տարբեր բաներով է որ կը զբաղին ընդհանրապէս։

Չեմ կրնար գիտիլ չտալ նաեւ որ, Թուրք տարրին վերականգնացման տեսիլքէն յաժնայատուած, Պ. Ֆադի շատ քիչ, շատ անբաւական ու անարդար թափն մը յատկացուցած է իր վէպին մէջ՝ հայ կորովին, հայ գործունէութեան. հայ տարրը, որ սակայն՝ ինչքան ալ սկար ըլլայ, Օսմանեան պետութեան կերպարանափոխութեան առաջնորդող իր սգրական» ազգակն շատ աւելի ուժեղ եւ իրական դեր մը կատարած է քան ու է Թուրք մարմին, Պ. Ֆադիի վէպին մէջ *accessoire* մը կը կազմէ լոկ։

Այս բոլոր վերապահումներուն հակառակ, վէպը կը մնայ մեծապէս շահեկան, թրթռուն, եւ տեղ տեղ՝ խորապէս ներշնչած, Պոլսական բարքերու գարշելի կողմերը նկարող էջերուն մէջ — որոնք ամօթխած կոյսերու կամ գետածիլ պատանիներու համար պատշաճ ընթերցում մ'ըլլալէ հեռու են, — Պ. Ֆադի մերթ երեսուն կը հանէ նորուստ ու խալթող երզնիքներ յատկութիւններ։ Մերթ ալ, ինչպէս վէպին վերջնութիւնը գլխուն մէջ, որ

ւին սարքումը կը պատմէ հեղինակը՝ զերեզմանոցին զիւերային հովանոյն առի, Պ. Ֆազի կը հասնի ամենարարժք քնարերգութեան շնորհաբու: Այդ գլուխը ծայրէ ծայր զրուած է շատ ազնիւ ոճով մը, ազգոր, ուսած է ամենավեհ ներշնչութեամբ, ամենազեղեցիկ հաստատուն է պոքին: — Եւ իր միակ թերութիւնը այն է՝ ինչպէս բոի արդէն՝ որ չի համապատասխաներ իրականութեան: Եւստուածներ կան նաեւ ութերորդ զլխուն մէջ, ուր Սկյութի սեղանին չորջը հաւաքուած խումբ մը կոչականներ ընկերական, պատմական, բարոյական, զեղեցիկատական բազմաթիւ հարցերու վրայ ինքնատիպ կարծիք Իր զայտնեն, բայց զմարդաբար աստղագիտութեան երկայնի է այդ զուխը եւ զործողութեան հետ ընտելաց չունի, լուրջ եւ խորունկ զերողութիւններու հետ՝ անոր մէջ կը գտնուին նաեւ քմածին ու թիթիւ կարծիքներ, ու խօսողները շատ վար են իրենց բերանը զրուած խօսքերէն՝ որոնց բոլորովին հեղինակներն են եւ միմիայն իրը:

Գալով վերջին զլխուն, ուր Պ. Ֆազի կը պատմէ դաւին յաջողութեամբ, բռնաւորին անկումը, եւ Սամանեան պետութեան հիմնովին կերպարանափոխումը, քիչ հաճելի է ինծի ձեռք բերով յղացուած ու զրուած է ան՝ որքան ալ երազը զոր անոր վերջին տողերը իբրեւ իրականացած կը ներկայացնեն՝ ասորմէջի ըլլայ խնդիր: Պ. Ֆազի մխրճած է զորձալ ապերասան եւ աւելորդ քմայքի մը մէջ, փոխանակ կարեւորութիւններու առօրէ ռուտին մէջ մնալու, ինչ որ աւելի ուժեղ եւ յուզիչ պիտի ընէր իր պատկերը, իր տեսիլքին մէջ, ժամատախտը, հզօրէն վարդը, եւ զիւս չեմ գիտեր ո՞րքան քնական ինչպէս մարդկային առիւթներ կը միաբարձան: Գողթն քայքայելու համար՝ մօզական գիւրտ թեմամբ մը երկու օրուան մէջ, եւրոպի վիթիարի կազմակերպութիւնը կը փչի ի վզիէ զղտակի մը պէս: Սուրբանը կը բռնուի եւ կոչկոճամաճ կը մեռնի, եւրոպական զեպանները բոլորն ալ կը վարդաւելն, իսկ եւրոպական պետութիւնները կը համաձայնել՝ առանց ունէ վէճի, Օսմանեան պետութեան քանի մը մասերը իրենց մէջ

կը բաժնեն, ուրիշ կարգ մը մասեր, Հայաստան, Մակեդոնիա, Ալպանիա, Եւրոպիայի արեւմտեան միջ մը կ'օժտեն, Ֆրանսիային մէջ պատմապատկան թուրք կառավարութիւն մը կը հիմնեն, եւ յետոյ իրենք ալ եւրոպայի Միացեալ-Նապոլեոններ կը հաստատեն: Ասի քիչ մը պոչապան է, Չեմ սիրեր նաեւ այն կտորը ուր Պ. Ֆազի կը նկարագրէ Սուրբանին ժամը: չեւանական ամենազարմանքի շարժարաններ եւրոպաւ է Պ. Ֆազի վերջ զնկու համար մեծ դաժնիքին կեանքին, եւ այդ շարժարաններուն իբր զերտկատար զրաւ է բոլոր զո՞ ժողովուրդներէն ներկայացուցիչներ, Չեմբը բռնաւորին հաւատարմ, անոր հետ նոյնացած պիտի ըլլային, եթէ անոր պէս զարուէին իրեն նկատմամբ: Ինչ որ կ'ընթերցանենք կ'երկուսն, արդի բեմին վնդնմէն է, եւ ոչ թէ այդ բեմին հեղինակն արդիւնքը եղող անտաւարակ անձի մը շեղանդութեան կոչկոճումը:

Ա. Չ.

— Պ. Տիրան Ալեքսանեան ծանօթ հայ բանաստեղծ, հրատարակած է այս օրերս իր երաժշտական մէկ գործը: — Deux pièces (air et pastorale), pour violon et violoncelle, d'après l'oratorio de Noël de J.-S. Bach. — Bellon, Ponscarne et Cie, Boulevard Haussmann, 37. Գին 2 ֆ. 50.

— Անկախամի քառակաները հաորէն մինչեւ հիմա ծախուած է 3 օրինակ վերէ թըրթի վրայ, 11 օրինակ քուչէ թըրթի վրայ եւ 8 օրինակ հասարակ թըրթի վրայ: Ընդ ամենը 109 ֆրանք:

Այդ հատորէն բազմաթիւ օրինակներ զրկած ենք ինկատոս, Սմերիկա, Պուլկարիա, Անգլիա, Ռուսիա, ուղարկումի ծախքերուն գումարն եղած է 90 ֆ. 95: Այդ դուստրը հանելով զարդ ծախում օրինակներու հասոյթին գումարէն, կը մնայ 19 ֆր. 5: Անձ մը նուրբած է վերէ թըրթի օրինակի մը փոխարէն՝ 50 ֆր. ուրիմ ընդամենը դոչացած է ցարդ 69 ֆր. 5: Երբեք կ'ըսէ Պ. Փառնակի որդւման, յանձնիցինք Տէր Վանդապուհ քանաւորին՝ Չէյթունի որբանային յատկացուելու համար: — Գրիպտոս զրկուած օրինակներու վաճառման հասոյթին կէսը պիտի յատկացուի Չէյթունի Բարեսիրաց ընկերութեան: